

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ԶԱՐԴԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ (XVIII-XX ԴԴ.)

Աստղիկ Իսրայելյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու
Հայաստանի պատմության թանգարան
ՀՀ, Երևան, Հանրապետության հրապարակ, 4
Էլ. հասցե՝ astghikisraelian@gmail.com
Հոդվածը ներկայացվել է 04.11.2020, գրախոսվել է 27.04.2021,
ընդունվել է տպագրության 28.06.2021
DOI: 10.53548/03208117-2021.2-266

Ներածություն

Զարդերն էական դեր են կատարում մշակույթի, հատկապես դեկորատիվ արվեստի ուսումնասիրության համար, ցույց են տալիս ազգային գեղագիտական ընկալումները, զգացողությունը, ճաշակն ու ոճը: Դրանց նախշերի և մասերի չափերի հարաբերությունները համեմատելի են ճարտարապետական շինությունների համամասնությունների հետ, որոնց ցանկացած խախտում ակներև է ու անցանկալի, քանի որ գեղեցիկի չափանիշն առաջին հերթին հենց այդ չափերի ներդաշնակությունն է:

Գրավոր աղբյուրներից բացի, զարդերի կարևորության ծանրակշիռ վկայություններ են քարե կուռքերի վրա քանդակված և նույնիսկ XIX-XX դդ. կավե աղամանների վրա պատկերված գլխի ու կրծքի զարդերը:

Հնագիտական պեղումների շնորհիվ հայտնաբերված ոսկերչական գործիքներն ու արտադրանքը ցույց են տալիս, որ Հայաստանի տարածքում բրոնզի դարաշրջանում ոսկերչությունն արդեն զարգացած էր, և կիրառվում էին հայտնի գրեթե բոլոր պատրաստման եղանակները¹: Հնագույն ժամանակներից ի վեր կանայք և տղամարդիկ օգտագործում էին վարսակալներ, հերազարդեր, ականջօղեր, մանյակներ, մատանիներ, ճարմանդներ, զարդասեղներ, կախիկներ, կոճակներ, շղթաներ և այլն: Բացի զարդերի գործնական և գեղագիտական արժեքից, առանձին ուսումնասիրության արժանի նյութ են դրանց տարաբնույթ կիրառություններն ու խորհրդանշական իմաստները:

¹ Դևեջյան 1966, 100:

Զարդեր կրելու սովորույթներն ու ավանդույթները

Դարերի ընթացքում զարդեր էին կրում բոլոր խավերի ու տարիքի մարդիկ՝ քրմերը, ցեղապետները, թագավորները, թագուհիները, պալատականները, ազնվականները, զինվորականները, եկեղեցականները, մեծահասակներն ու երեխաները, չամուսնացածներն ու ամուսնացածները: Բայց հասարակության ամեն մի խումբ որոշակի տեսակի զարդեր կրելու իրավունք ուներ, որը ժառանգաբար անցնում էր հորից որդի²: Զարդերը տարբերվում են ըստ կրողների սեռի և տարիքի պատկանելության:

Ուշագրավ է, որ միջնադարում բոլորը չէ, որ խրախուսել են զարդ կրելը, ինչպես Հովհան Մանդակունի կաթողիկոսը (478-490): Նա գրում է. «Եթե գովելի չէ տան մեջ զարդարվելը, ապա որքա՛ն առավել՝ ի տես բոլորի պճնվելը»³: Բայց փաստ է, որ երբեք զարդեր կրելու սովորույթը չի ընդհատվել: V դ. պատմիչ Ղազար Փարպեցին արժեքավոր մետաղների ու քարերի մասին գրում է. «...ամեն ինչով լի դաշտերը... հմտորեն խուզարկող աշխատավորներին ցույց են տալիս երկրի տակ ծածկված գանձերը... ոսկին ու պղինձը, երկաթն ու պատվական քարերը, որոնք ընկնելով արհեստավորների ձեռքը, թագավորներին զուգում են գեղեցկատեսիլ զարդերով ու բանվածքներով, ինչպիսին են խույրերի, թագերի ու հանդերձների վրա ընդելուզված ոսկեհուռ պաճուճանքները»⁴: Ազաթանգեղոսը արժևորում է զարդերը. «Իսկ հոգևոր արժեքների վեհությունը, որ աստվածասերների համար մեծություն է, նման է թանկագին մարգարիտի... կամ Հնդկաց աշխարհից բերված թանկագին քարերի /նման/, որոնք վայելուչ զարդով, խույրով ու պսակով զարդարում են թագավորին.. Իսկ սրանց լույսի ճաճանչը... ոչ միայն թագավորի գլուխն է զարդարում... այլև...ամենքին է գոհացնում, մխիթարում, բժշկում, թագավորներին շքեղացնում է փողփողուն վերջավորությամբ արտախույր պսակի նման, աղքատներին ճոխացնում է, թոթափում, բարձրացնում աղբակույտից և հավասարեցնում իշխաններին, ինչպես նաև երկիրը լցնում է օրհնությամբ, իսկ տարին բոլոր՝ քաղցրությամբ»⁵: XIII դ. Հերոմ թագավորը (1213-1270), խոսելով Հնդկաստանի և Կիլիկյան Հայաստանի առևտրական կապերի և

² Հացունի 1923, 122-141:

³ Մանդակունի 2008, Դ, 28, 1175, Թ, 32, 1199: Աշխարհաբար թարգմանությունը՝ Մարթա Արաբյանի www.gratun.org/source.php?sid=2536

⁴ Փարպեցի 1982, 23:

⁵ Ազաթանգեղոս 1977, 25:

Հնդկաստանից ոսկի ու թանկարժեք քարեր բերելու մասին, նկարագրում է Ցեյլոնի թանկարժեք քարերը⁶: Չինաստանից նույնպես քարեր էին բերում Կիլիկիա և այնտեղից Ղրիմ, Հարավային Ռուսաստան և Արևմտյան Եվրոպա էին արտահանում Կիլիկիայի արհեստավորների սարքած ոսկյա և արծաթյա առարկաները⁷:

Ամենուրեք զարդեր կրելու սովորույթը կապված էր անձի դերի հետ տվյալ հասարակությունում: Այս առումով բնութագրական է Մարկո Պոլոյի հետևյալ նկարագիրը. «...Մալաբարի... բնակիչները միշտ մերկ են ման գալիս... և թագավորն է մյուս բոլորի նման... Բայց նրա բարձր դիրքը դրսևորվում է տարբեր զարդերով, օրինակ, վզնոցով՝ ընդելուզված թանկարժեք քարերով՝ զմրուխտներով և սուտակներով, որոնք մեծ գումար արժեն: Նրա վզի շուրջը փաթաթված է գեղեցիկ մետաքսե քուղ, որն իջնում է մինչև կուրծքը, ունի 104 խոշոր մարգարիտ և սուտակ... Արիան ամեն ձեռքին մի ոսկե ապարանջան ունի՝ զարդարված մարգարտով և թանկարժեք ակներով, ոտքերին՝ երեք մասերում ոսկե ժապավեններ՝ զարդարված ճիշտ նույն ձևով և վերջապես ոտքերի ու ձեռքերի մատներին մատանիներ՝ չափազանց թանկ արժողությամբ»⁸:

Նյութերի նշանակությունը

Առանձնահատուկ գաղափարական արժեք ունեն այն նյութերը, որոնցից պատրաստվում են զարդերը. օրինակ՝ «...Հայ միջնադարը քաջ ծանոթ էր անտիկ աշխարհում մշակված մետաղների հիերարխիային, ուր յոթ մետաղները համապատասխանում էին յոթ մոլորակներին և շաբաթվա յոթ օրերին: Եվ եթե այլմիական ձեռագրերում ոսկին գաղտնագրվում է որպես արև և կիրակի, արծաթը՝ լուսին և երկուշաբթի... ապա ըստ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի», ոսկու հանքերը բացառապես պատկանում էին արքային, իսկ արծաթի հանքերը՝ թագուհուն... Այսպիսով, ոսկին ու արծաթը համադրվելով տիեզերական (արև, լուսին), հասարակական (թագավոր, թագուհի) և ժամանակային (կիրակի, երկուշաբթի) հիերարխիաների ամենավերին սանդղակների հետ, ցուցադրում են այն կարգավորող-կազմակերպիչ ներուժը, որ դեռ կրում էին միջին դարերում...

⁶ Абрамян 1958, 171.

⁷ Տեր-Ղևոնդյան 1963, 83:

⁸ Поло 1873, 208.

ոսկե և արծաթե իրերի «զարդ» անվանումն իր հիմքում ունի «արդ» արմատը, որի նախնական իմաստն է «ձև, կարգավորություն, սարք»⁹:

Հայկական զարդերը պատրաստելիս դարերի ընթացքում քարերից օգտագործել են գազաթ, սարդիոն, փիրուզ, լեռնային բյուրեղ, օնիքս, նեֆրիտ, ագաթ, քաղկեդոն, սարդեր, ամետիստ, վանակատ, նոնաքար, լազուրիտ, ծիածանաքար, սուտակ, զմրուխտ, շափյուղ, ավմաստ, ադամանդ, ինչպես նաև մարգարիտ, սաթ, մարջան, փղոսկր, սադափ, փայտի ընտիր տեսակներ և այլն¹⁰: Հայերի հավատալիքներում թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերին, սաթին, մարգարտին, սադափին, մարջանին և *սուրբ* ծառերի փայտերին տրվել են տարբեր հիվանդություններ բուժելու, մխիթարելու, սթափեցնելու, հանգստացնելու, երջանկություն, հաջողություն բերելու, չարից պաշտպանելու և այլ բարեբեր հատկություններ¹¹: Գույները ևս կարևոր էին և, քարերից բացի, զարդերում օգտագործվում էին գունավոր արհեստական ակերն ու ուլունքները¹²:

Զարդերի տեսակները և կրելու ձևերը

XVIII-XX դդ. զարդերը հայկական ազգային հագուստի անբաժան մասն են եղել՝ օգտագործվելով որպես վզնոց, կրծքազարդ, մատանի, ապարանջան, քթի օղ, ականջի օղ և կարվելով կամ ամրացվելով գլխի հարդարանքին, թևքերին, զգեստի քղանցքների ճեղքերին և այլն: Ինչպես հագուստը, այնպես էլ զարդերն էին ոճով տարբերվում առանձին տարածաշրջաններում:

Կանայք զարդեր էին կրում հատուկ առիթներով և առօրյայում՝ նույնիսկ աշխատելիս. «Քաղհան անողի երգում» կարդում ենք՝ «Ճիտս են գցել իմ վզնոցը/Թող կտրի սրտիս խոցը./Էրնեկ կտամ էն օրին./Եարս մտնու իմ ծոցը»¹³: Հատուկ առիթների դեպքում զարդերի թիվը բազմապատկվում էր: Այսպես՝ «Սիվրիհիսարցի կինը կը սիրէ... հրապուրիչ երեւնալը... Աղջիկները... եթե հարսանիքի, նշանտուքի, բաղնիքի... պիտի երթան... կը հագուին անելի զարդարուն եւ շքեղ... վզերէն սկսեալ մինչեւ լանջքին վրայ կը կախեն մարգարիտներու եւ... ոսկիներու շարքեր, ականջնին կը կախեն օղեր որոց շղթաները... ուսերէն վար իջնելով կը գգունեն

⁹ Պետրոսյան, Քալանթարյան, Առաքելյան, Ավետիսյան 2007, 61:

¹⁰ Զարդերում օգտագործվող Հայաստանի քարերի մասին տե՛ս Сейранян 1987:

¹¹ Իսրայելյան 1979, 80-88, Исраелян 1981, 83-102:

¹² Իսրայելյան 2017, 125-142:

¹³ Լալայեան 1904, 69:

լանջքին ոսկիներու եւ մարգարիտներու շարքերն. իսկ թելի զարդերն են... ոսկի *ճեպէ* (ապարանջանի տեսակ մը), արծաթ ապարանջան, եւ *հալալ*¹⁴... մատերն ալ կ'անցընեն ոսկիէ կամ արծաթէ մատանիներ»¹⁵:

XIX դ. Կիլիկիայում աղջիկների ֆեսի գագաթին արծաթե *թաս* էր ամրանում: Կանայք ոսկեդրամներ, մարջաններով արծաթե ծոպեր էին կրում, քունքազարդեր, մազերի ծայրին՝ արծաթե ուլունքներ, թևերին՝ ոսկե կամ արծաթե ապարանջաններ, գլխազարդերից ծնոտի տակով անցնող արծաթե շղթա՝ ներքևից շարված ոսկիներով, իսկ գոտու առջևի մասում «մաշալահ»¹⁶ կոչված արծաթե եռանկյունի՝ շուրջը ոսկե դրամներով, օղեր, հմայիլ, արծաթե կամ ոսկե դրամներով մանյակ, ուլունքներ և այլն¹⁷: *Մաշալահը* և *հմայիլը* հմայական պահպանակներ են:

Ըստ Ա. Ալպոյաճյանի, Եվդոկիայում, բացի այս զարդերից, ընդունված էին «...մարգարիտե կաժ, ոսկի ժամացոյց և շղթայ, գիլ կոչուած ոսկեայ զարդ մը որ վիզէն կը ձգուի և կուրծին վրայ կը տարածուի, և ադամանդեայ ...նորածե զարդեր... Սովորական մանեակներէն զատ, կիները կը կրէին... անելի թանկարժէք զարդեր ալ, որոնք մինչեւ մէջքները եւ նոյնիսկ անելի վար կ'իջնէին: Անոնք մարգարտէ, ոսկեդրամներէ եւ ոսկիի զանակներէ կամ... այնպիսի թերթիկներէ շինուած են, որ լոյսը կը ցոլացնեն զանազան ուղղութիւններով... եթէ էսնաֆի»¹⁸ կիները ուրիշ զարդեղէններու մեծ մասը չունենային, անպատճառ ոսկի շարոցը կ'ունենային... հարուստ կիները շատ կը սիրէն, հանդիսաւոր օրերու, թանկարժէք ադամանդեայ զարդեղէններ կրել, որոնք անելի մահիկի, ծաղիկի և այլն ձեւով շինուած են և մազերուն մէջ կը դրուին... կնոջ մը ամէնէն անբաժանելի առարկաներէն մէկը ձեռքի հայելին է, զոր ոչ միայն տան մէջ կը գործածէ, այլ և երբ բաղնիք կ'երթայ կամ նոյնիսկ պտոյտի»: Ալպոյաճյանը նշում է նաև. «Միակ պճեղի (ոտքի) ապարանջանը, զոր Վան Լէննէփ Թոգատի մէջ տեսած է, արծաթէ շղթայ մըն էր, որ մանուկի մը պճեղին շուրջը անցուած էր և որմէ 9 կամ 10 զանգակիկներ կախուած էին... մանուկներուն ոտքը կ'անցնէին երբ ոտքի ելլելու վրայ էին կամ նոր կը

¹⁴ Հալալ՝ ձեռքի ապարանջան սուտ քարով (թանկագին քարի տեսք ունեցող հասարակ քարով) շինված: Մալխասեանց 1944, 10:

¹⁵ Ն.Տ.Ն. 1899, 744-745:

¹⁶ Նշանակում է՝ *Ասործո կամքով*:

¹⁷ Ս.Դ. 1899, 137-138:

¹⁸ էսնաֆ՝ արիեստավոր: Հմմտ. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան 2002, 29:

քալէին: Զանգակիկներու հնչինին հետեւելով, զբաղած մայրը կամ քոյրը, մանուկին ուր գտնուիլը կը գիտնայ, հետեւաբար անդադար անոր վրայ հսկելու հոգէն կ'ազատի: Վան Լէննէփ կը խորհէր որ այլ ժողովուրդներ կրնային օրինակել այս սովորութիւնը»¹⁹:

Ջավախքում աղջիկները ծամերի ծայրերին գույնզգույն ուլունքներ էին ամրացնում: Գլուխը ծածկում էին կարմիր, երկար թելափնջով գլխարկով, որին կարված մարգարտաշարերի ծայրերին ոսկեդրամներ կային, մեջտեղում՝ խոշոր ոսկեդրամ: Մեծահասակներն այս դրամը չէին դնում: Ճակատի երկայնքով կարվում էր կտուցը²⁰: Աղջիկները և մատաղահաս կանայք վզին կրում էին մի կամ մի քանի շարք ոսկիներ, ականջօղեր, ոսկե ապարանջաններ, մատանիներ: Աղքատները կեղծ մարգարիտներ և ոսկեգույն մետաղէ փուլեր էին օգտագործում²¹:

Բուլանըխի կանայք կրում էին գագաթին արծաթե թասով գլխարկ, ոսկեդրամներով ճակատազարդ, քունքակախիկներ, սրտանոցի երկու կողմերից կախվող արծաթե *շմշաներ*²², գոտի, ուլունքներ, արծաթյա մահիկով վզնոց, թևերին՝ *բազպան* և «քամակին՝ *մառթալ* (վահան)՝ փոքրիկ բարձիկներ վրանին արծաթ դրամներ կարված», դաստակներին *ապարանջան*, քթին՝ ոսկե կամ արծաթե քթօղ, ականջներին՝ *գինդեր*. «և սոցանով չբավականանալով՝ մեծ մասը ճակատի մեջտեղը լեղակագույն թանաքով *կտիսեն* (կիտված): Բոլոր հասակի կանայք ոտքերին մանր ուլունքների շարան էին կապում»²³: Ալաշկերտցի²⁴ և համշենցի կանայք նույնպես ոտքերին ուլունքներ էին կրում²⁵:

Զարդերի դերը նշանադրության և պսակադրության ծեսերում

Ինչպէս հնում, այնպէս էլ XVIII-XX դդ. որոշակիորեն իմաստավորված էր թե ո՛վ, ինչպէ՛ս և ե՛րբ էր կրում, ստանում կամ նվիրում զար-

¹⁹ Ալպոյաճեան 1952, 1475, Van Lennep 1870, 236-240:

²⁰ Կտուց՝ կանանց գլխի զարդ մի քունքից մինչև մյուս քունքը. մարգարիտներով ու ոսկու ձողիկներով կարած ժապավեն, որի ներքևից խիտ առ խիտ, շարված են մանր ոսկի տաճկական դրամներ: Մալխասեանց 1944, 498:

²¹ Լալայեան 1896, 228-229:

²² Հայաստանի պատմության թանգարանում պահվող այս զարդերը, որ ձեռք են բերվել Բիթլիսի և Վանի նահանգներից գաղթած բնակիչներից, կոչվում են «շամշիկ»:

²³ Բենսէ 1899, 46:

²⁴ Լալայան 1931, 178:

²⁵ Բաբգէն վարդապետ 1899, 654:

դերը: Այդ ամենի հիմքում ընկած են հաճույքի, հրճվանքի, հոգեկան բավարարության զգացողությունները: Եվ հենց դա է պատճառը, որ զարդարվելը պարտադիր է տոների ու հատկապես ամուսնական ծիսական բոլոր արարողություններում, որտեղ դրանք և՛ գաղափարական իմաստ են կրում, և՛ նյութական արժեք ունեն:

Մալաթիայի հարսները, ըստ Ալպոյաճյանի՝ «...նշանտուքի եւ խնամիտեսի երթալու ատեն ընծայ տարուած զարդոսկիները... լաթի մը վրայ կարուած ճակատէն կ'երկարէին... մինչեւ ականջները եւ վար կ'իջնէին կզակին երկարութեամբ, որոնք հարսին անհատական ստացուացքն էին եւ էին անձեռնմխելի»: Եթե աղջիկը նշանադրության ժամանակ իր ստացած զարդերը չկրեր, կանարգեր նվիրատուներին, կամ դա կ'նշանակեր, որ չի հավանել իր նշանածին ու չի կամենում ամուսնանալ նրա հետ: Այստեղ աղջկա մոր տնից ստացվող օժիտի մեջ պարտադիր էին զույգ ոսկե կամ արծաթե ապարանջանները, մանյակը, իսկ կեսրոջ տնից՝ «20-60 հատ էճնաս ոսկի... ՀԻԼԱԼՊԱՇԸ ըսուած եռանկիւնածեւ եւ շղթայակիր զարդ, 1 զույգ ոսկի կամ արծաթ օղ...»²⁶: Որպես ամուսնության խորհրդանիշ՝ նշանի մատանին կապվում էր *բախտավորության* գաղափարի հետ²⁷, ինչպես Հնդակաստանում՝ ապարանջանները²⁸:

Զարդերի մատուցման ձևն արդեն իսկ ցույց է տալիս սրանց արժևորումը: Վահան վարդապետը նշում է՝ «Նշանտուքի արարողութիւնն ըստ հին Մաշտոցի ժամուն մէջ կը կատարուի... Գիտելի է, զի նշանն է սկզբին պսակի՝ զի զոր օրինակ ծառն նախ ծաղկի եւ ապա պտղաբերէ, նոյնպէս փեսայն ու հարսն նախկին նշանն են եւ ապա պտղաբերին պսական... եւ նստուցանեն... հանդէպ միմյանց... եւ զիցեն ի վերայ սկտեղ առաջի փեսային զնշանսն, այսինքն են մատանի, ապարանջան, զինդ եւ կարմիր շար եւ քող: Մատանի եղեալ ի չորրորդ մատն (որ ունի զերակ սրտին), ցուցանէ թէ հարսն սրտիւ հաւանեցաւ փեսային, ապարանջանն ի ձեռն՝ ցուցանէ թէ ձեռքն կապեցաւ ի հնազանդութիւն առն, զինդն ցուցանէ թէ ականջօքն լուաւ եւ մտօքն հաւանեցաւ, կարմիր շարն եւ քողն նշանակ են, թէ ճշմարտապէս հարսնացաւ մանկան, որում նշանեցաւ, եւ առնու քահանայն զօրհնութեան բաժակն ի ձեռն եւ օրհնէ...»²⁹:

²⁶ Ալպոյաճեան 1961, 1100, 1112, 1118:

²⁷ Շագոյան 2011, 71, 80, 98-99:

²⁸ Гусева 1982, 176.

²⁹ Տէր-Մինասեան 1893, Կէ:

Նոր նախիջևանում տղայի ծնողները և մտերիմները գնում էին աղջկա տուն «նշանտօք» և մատանի դնում աղջկա մատը: Աղջկա տնից փոխադարձ մատանի էին ուղարկում փեսային՝ նույն օրը խնամիների ձեռքով կամ նշանադրությունից հետո՝ մեծ տոներից մեկի ժամանակ³⁰: Այժմ մատանին աղջկա տանը զոքանչն է դնում փեսայի մատը³¹:

Վասպուրականում որպես *նշանօրհներ* փեսացուի ծխատեր քահանան կրոնական առաջնորդին էր տալիս փեսացուի ծնողներից ստացած արծաթե տուփի մեջ դրված մատանին: Առաջնորդն օրհնում էր, հանձնում հարսնացուի քահանային, որն այն տալիս էր հարսնացուի ծնողներին³²: Վարանդայում Ծաղկազարդին տղայի մայրը կամ ազգականուհին եկեղեցում Ծաղկազարդի ծառի մոմերից մի խաչածն մոմ էր վառում և, արծաթե մատանին վրան անցկացնելով, լուռ դնում էր աղջկա ձեռքը³³, իսկ նշանադրության օրը տղայի տանը մի խնձոր էին բերում, մեջն արծաթե կամ ոսկե մատանի ու մի քանի աբասի խրած: Քահանան վերցնում էր, շնորհավորում, մի աբասի էլ ինքն էր մեջը խրում և տալիս մյուս ներկաներին, որոնք նույնպես շնորհավորում և դրամներ էին խրում խնձորի մեջ, հետո այն, մյուս նվերների հետ, աղջկա տուն էին տանում: Երբ նշանված տղան գաղտնի գնում էր աղջկա տուն, կրկին մատանի էր նվիրում նրան: Նշանադրությունից հետո էլ տղայի բարեկամները գնում էին շնորհավորելու աղջկա ծնողներին և տարբեր ընծաներ ու հատկապես մատանիներ էին նվիրում հարսնացուին³⁴: Վայոց Ձորում նշանադրության օրհնված մատանին զցում էին գինու բաժակի մեջ և մատուցում աղջկան. նա գինին խմում էր ու մատանին դնում աջ ձեռքի միջնամատին, հավատալով, որ այդ մատի երակները միացած են սրտի երակներին, հետևապես՝ սրտանց կսիրեր ամուսնուն³⁵, ինչպես չորրորդ մատի մասին նշում է Վահան Վարդապետը: Եվդոկիայում տղան, որպես *նշան*, իր հարսանացուին նվիրում էր ոսկե ժամացույց, շղթա, ոսկե ապարանջան կամ ադամանդե օղեր: Մյուսները մեկական ոսկի էին նվիրում: Նշանի մատանիները հարսնացուի և փեսացուի մատներն էր դնում քահանան աղջկա տանը³⁶: Ռոդոսթոյի

³⁰ Շահագիզ 1901, 81-82:

³¹ ԴԱՆ, Ղափան 1985, 3:

³² Լալայեան 1910, 147-148:

³³ Լալայեան 1897, 114-115:

³⁴ Լալայեան 1897, 121-122, 124:

³⁵ Լալայեան 1906, 147:

³⁶ Ալպոյաճեան 1952, 1501-1503:

հայերը... երբ հարսանիքի օրերը մոտենում էին, փեսացուի կողմից հարսին էին տանում ապարանջան, օղեր, մատանի և այլն³⁷: Ջավախքում նշանված աղջկա և տղայի ընտանիքները տոներին միմյանց «փայ» էին ուղարկում: Աղջկա տարբեր նվերներից էր թել պանիրը՝ հյուսված և ծայրին մի ոսկի կապված՝ «որ հարսի մազերն երկար լինի և մինչև սպիտակելը ամուսնու հետ միասին ոսկի օրեր անցնեն»³⁸: Քեսապում, երբ հարսը մտնում էր տղայի տուն, կեսուրն ու ազգական կանայք նրան նվիրում էին սանրեր, ծամկալներ, ոսկե, արծաթե ապարանջաններ, վզնոցներ, օղեր, ճարմանդներ, ճակատակալներ և այլն³⁹:

Ինչպես նշում է Ա. Ալպոյաճյանը, օժիտի զարդերն ի ցույց էին դրվում թե՛ պսակադրության ծեսի ժամանակ, թե՛ դրանից առաջ. «Ամուսնանալու տարիքի հասած աղջիկներ, մասնաւոր պարագաներու մէջ, կը կրէին բոլոր... գոհարեղէնները, զոր իբր դրամօժիտ պիտի տանէին իրենց հետ...»⁴⁰ ...Երբ... փեսացուին մայրը, մօրաքոյրերն ու հօրաքոյրերը պաշտօնական այցելութեան կ'երթային իրենց ընտրած աղջկան տունը... Աղջիկը իր ամէնէն գեղեցիկ հագուստները հագած և զարդարուած բոլոր այն գոհարեղէններով և զարդերով, որ իր ամուսնական օժիտը պիտի կազմէին, կը ներկայանար և այցելու կիներուն ձեռքերը կը համբուրէր, յետոյ սիկար, անուշեղէնով օղի և սուրճ կը հրամցնէր...»⁴¹:

Բուլանըխում օժիտի զարդերից էին վզնոց-կրծքազարդը, գլխի թասը, քունքազարդերը՝ ոսկիներով, շամշիկները, զույգ ապարանջանը, գոտին⁴²: Այստեղ, երբ աղջկան *ուզեխ* դրական պատասխան էին ստանում, նրան նվիրում էին մատանի, գլխի թաս, շամշիկներ, զույգ ապարանջան, այլ զարդեր, և դա կոչվում էր *նշան* (հարսի)⁴³:

Հարսանեկան ծեսից հետո հարսը կրկին զարդեր էր ստանում: Օրինակ՝ «Պսակի յոթ օրից հետո նորահարսն առաջին անգամ ավլում է սենյակը և այդ միջոցին մի դրամ կամ զարդ դնում են դռան ետևը, որպեսզի

³⁷ Քիրազեան 1899, 165:

³⁸ Լալայեան 1896, 244:

³⁹ Չոլաքեան 2016, 227:

⁴⁰ Ալպոյաճեան 1952, 1475:

⁴¹ Ալպոյաճեան 1952, 1499-1500:

⁴² Բենսէ 1899, 101: Օժիտի զարդերի մասին տե՛ս նաև Շահագիզ 1901, 90:

⁴³ Բենսէ 1899, 93: Ապարանջաններն ամենուրեք կրում էին երկու ձեռքին:

նա վերցնի»⁴⁴: Պսակվելուց հետո տոներին հայրական տուն դարձ գնալիս «կեսրանքը նոր հանդերձներ են կարում, իսկ հարանքը՝ զարդ ընծայում»⁴⁵:

Զարդերի ձևերն ու նախշերը

Արևմտյան Հայաստանում տարածված էին զույգ *շամշիկները*, որոնք հիշատակում է Բենսեն: Սրանք կոչվում են նաև «սրտի կաքավ», քանի որ կրծքին էին կրում, իսկ «կաքավ»՝ քանի որ խորհրդանշում էին այդ թռչունը: *Կաքավներն* ունեն շրջանաձև գլուխ, նշաձև մարմին և կախիկներ՝ *նորեր* կամ իրական կաքավների պատկերներով սկավառակներ: Սրանց կապակցությամբ տեղին է հիշատակել Հովհաննես Թումանյանի «Կաքավի գովքը»՝ գրված 1907 թ. «Վանեցոց երգ կաքավու»⁴⁶ ժողովրդական երգի հիման վրա, որը նաև Կոմիտասի ամենատարածված երգերից է: Այս զարդն իր գեղեցկությամբ և ոգեղինությամբ ներդաշնակ է երգին ու, հատկապես, վերջին տան բովանդակությանը՝ «Երբ կրկանգնես մամռոտ քարին, // Սաղմոս կասես ծաղիկներին, // Սարեր ձորեր զվարթ կանես, // Դարդի ծովեն սիրտս կըհանես. // Սիրունիկ, սիրունիկ, // Նախշուն կաքավիկ»⁴⁷:

Ժողովրդական պատկերացումներում կաքավի նկատմամբ առանձնահատուկ վերաբերմունքն արտահայտվում էր նաև հարսանեկան ծեսում, երբ փեսացուի ընկերները «նուրձ» էին սարքում, այն է՝ կլոր տախտակին 4-5 փայտե *կաքավներ* էին տեղադրում, զարդարում խնձորով, նռով և այլն⁴⁸:

Նախկինում գլխազարդերի գործածությունը կախված էր մազերի սանրվածքից, գլխի հարդարման ձևից և գլխարկից: Օրինակ՝ Սյունիք-Արցախի գլխի զարդերից էին ճակատազարդ-դրամաշարը, արծաթյա գնդիկներով քունքազարդը և կեռազարդերը (շղթաներով միացած, զուգաթելով կամ սևադազարդ մասերով), որոնք քունքերի մոտից, գլխի հետևով ձգվում էին դեպի գագաթը և խաչաձևվելով ամրացվում գլխաշորին⁴⁹: Վասպուրականի աղջիկները ծամերին արծաթե *ծամքաղ* էին

⁴⁴ Լալայեան 1916, 173:

⁴⁵ Լալայեան 1910, 162:

⁴⁶ Ռամկական երգեր, Վանեցոց երգ կաքավու 1850, 230:

⁴⁷ Թումանյան 1969, 182, 430: Կաքավի մասին նաև ավանդություններ կան, հմմտ. Ղանալանյան 1969, 135:

⁴⁸ Բենսէ 1899, 109:

⁴⁹ Ավագյան 1983, 73:

անցկացնում՝ երկտակ շղթա՝ արծաթե գնդիկներով, մեջտեղում՝ մեծ կապույտ ուլունքով, որը հուռուք է չար աչքի դեմ: Աղջիկների կարմիր ֆեսին ամրացվում էին արծաթե դրամներով, նշաձև զարդերով և մարջաններով շղթաներ: Քունքերից կախվում էին *երեսնոց* կոչվող քունքազարդերը՝ փիրուզներով, թանկագին քարերով կամ ապակե ուլունքներով, իսկ *շավան* անցկացնում էին ծնոտի տակով և ամրացնում քունքերի մոտ: Շավան արծաթե շղթա է, արծաթաթելով պատրաստված զարդերով և մարջաններով, ծայրերին՝ արծաթե գնդասեղներ կան՝ մարջաններով, իսկ մեջտեղում՝ արծաթե սրտաձև ճարմանդ: Գնդասեղները ամրացնում էին քունքերին, իսկ ճարմանդը՝ կոկորդի մոտ: Կանաչ գլխարկի վրայից կապում էին կարմիր *ճակդի կապ*՝ եզրի երկայնքով շարված կապույտ ուլունքներով: Ճակատի կապի վրա ամրացվում էր մախչան⁵⁰:

Գամիրքում չափահաս աղջիկները հյուսքերով *խսիր* էին սարքում, որի լայնությամբ զարդոսկիներով կամ արծաթե դրամներով կարմիր ժապավեն էին ամրացնում: Շարոցը հարսները ճակատին էին կրում⁵¹: Մուշ-Տարոնում աղջիկները հյուսերի ծայրերն ամրացնում էին ծամթելով՝ մահիկներով արծաթե շղթաներով: Տոն օրերին նրանք ֆես էին կրում, վրան՝ արծաթե գագաթ, շուրջը՝ կարծ շղթաներով մահիկներ⁵²: *Ափսե, գագաթ* կամ *թասակ/թաս* կոչվող արծաթե զարդերի մասին Վ. Թեմուրճյանը նշում է, որ Գամիրքում հարսները դրանք գործածում էին մինչև համաշխարհային առաջին պատերազմը: *Գագաթն* ուներ արծաթե կախիկ շղթաներ կամ ուլունքաշար, կարմիր ժապավեններ՝ զարդոսկիներով, որոնք կոչվում էին *շփիկ*... Արաբկիրում հարսները կրում էին *ոսկե գլխարկ*, եզրերին՝ զարդոսկիներ, կողերին՝ *շփիկներ*...⁵³»: Գլխի թասակները բուսանախշեր ունեն, թևավոր հրեշտակներ, սրբեր, կենտրոնում՝ կիսագնդաձև վարդակներ: Կախիկները նշաձև են, շրջանաձև *նորեր* են, ոճավորված շերեփուկներ և թռչնակներ: Թասակները երբեմն երիզված են մանր, կապույտ ուլունքներով: Սրանք լայնորեն տարածված էին Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկիայում և պատմական Փոքր Հայքի տարածքում: Երվանդ Տեր-Մկրտչյանն ուշագրավ փաստ է ներկայացնում Վանի թասակ-

⁵⁰ Լալայեան 1910, 137-140: Մաղչա՝ մահչե - ճակատի զարդ:

⁵¹ Թեմուրճյան 1970, 101:

⁵² Լալայեան 1916, 153:

⁵³ Թեմուրճյան 1970, 102-103: Շփիկ - կանանց գլխի զարդ՝ բաղկացած ոսկիներ շարած թելերից, որ երեսն ի վայր կախում են աջ և ձախ կողմից, հմմտ. Մալխասեանց 1944, 540:

ների մասին՝ կապված ամուսնության արարողակարգի հետ. պսակի չորրորդ օրը քահանան գալիս էր տուն՝ *ուռց կտրելու* ծեսը կատարելու, որի վերջում գավաթով գինու կեսը նա խմեցնում էր փեսային, կեսը՝ հարսին՝ որպես միության և սիրո նշան: Իսկ նախկինում քահանան գինին խմեցնում էր նաև գլխազարդ թասով. «Շատ հին ատեններ, ըստ ավանդության, այս խորհրդավոր գինին քահանան կխմեցներ ամուսնացող զույգին այն արծաթյա թասով, որ հարսնացուն իր աղջիկության շրջանին գլխուն վրա կկրեր իբրև զարդ և իբրև նշան կուսության: Այս թասին վրա փորագրված կըլլային արևի, լուսնի և աստղերու պատկերներ, վերջերս՝ նաև խաչի պատկերներ:

Թասը աղջկան գլխեն վար կառնվեր և այդ թասով գինի կմատուցվեր նորապսակ ամուլին: Երբեմն այդ թասը եկեղեցիին կնվիրվեր և երբեմն ալ նորեն հարսին կվերադարձվեր: Հարսը թասը նորեն իր գլխու վրա կկրեր և ամուսնության յոթ տարիներ անցնելէ հետո, տան մեջ եղող ուրիշ աղջկան մը կփոխանցեր»⁵⁴: Զարդերի նվիրաբերությունը սրբատեղիներին ընդունված երևույթ էր. օրինակ՝ Վանում սուրբ աղբյուրին ուխտ եկող կանայք մոմ էին վառում, իրենց գլխի հարդարանքի զարդասեղը խրում էին աղբյուրի ակի մեջ և հետո ջուրը կրծքին քսում, որպեսզի կաթն ավելանար⁵⁵:

Զարդերի շարքը կարելի է դասել կանանց ու տղամարդկանց հագուստի կոճակները, որոնք գեղեցկությամբ չէին զիջում դրանց: Նույնիսկ հարսանեկան երգերում չեն մոռացվել կոճակները: Ակնում փեսային հագցնելիս երգում էին. «Ահա բարձր լեռներն ի վար, //Մեզի բարակ արև մըն է ծաթեր //Ամենուն երդիկն ի վար, //Մեզի դուռն ի ներս է ճառագեր, //Ամենդ ի վար եկեք, //Թագավորին կապան կապեցեք, //Լուսնկան աստառ արեք, //Արեգակն երես ձևեցեք, //Ան մոյ ու խոշոր աստղեր, //Թևերուն տյուկմե⁵⁶ կապեցեք»⁵⁷:

XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին տարբեր պատճառներով զարդերի շատ տեսակներ, ինչպես և ավանդական կոճակները, դուրս եկան գործածությունից՝ գլխի թասակները, կեռերը, ճակատազարդերը, ծամերի զարդերը, քունքակախիկները, կրծքազարդ շամշիկները, քթի օղերը և

⁵⁴ Տեր-Մկրտչյան 1970, 184:

⁵⁵ Լալայեան 1916, 198:

⁵⁶ *düyme*-թուրքերեն՝ կոճակ:

⁵⁷ Թեմուրճյան 1970, 120:

ոտքերի ապարանջանները (որոնք այնպես են մոռացվել, որ մեր օրերում հազվադեպ և որպես ներմուծված նորաձևություն են հանդես գալիս) և այլն:

Նախշերի ու ձևերի գաղափարական իմաստները

Զարդերի խորհրդանշական իմաստները կապվում են տարբեր հավատալիքների հետ կամ սկիզբ են առնում այդ հավատալիքներից:

Այսպես՝ արևի պաշտամունքի հետ են կապվում հատկապես գլխի սկավառակներն ու թասակները և դրանց վրա պատկերվող շրջանաձև նախշերը: Լուսնի գերբնական հատկանիշներին է առնչվում *նոր* կոչվող, *նորալուսինը* խորհրդանշող զարդը՝ տարածված թե՛ ժամանակի, թե՛ նյութի բազմազանության իմաստով. անագից, բրոնզից, ոսկուց, արծաթից պատրաստված բրոնզեդարյան նորեր են հայտնաբերվել հնագիտական պեղումների միջոցով, դրանք պատկերվել են քարե հին կուռքերի վրա, XVI-XX դդ. գորգերի, ասեղնագործությունների նախշերում, XIX-XX դդ. կավե աղամանների վրա և այլն: XVIII-XX դդ. կանայք *նորերով* պաշտպանվում էին չար ոգիներից, անզավակությունից, դրանք կարում էին երեխաների գլխարկներին, աղջիկների մազերի մեջ էին հյուսում, որպեսզի չարքերին վանելով, առողջություն և երջանկություն ապահովվեին: *Նորերը*, ինչպես նշվեց, ամրացվում էին արծաթե թասակների շուրջը, կախվում քունքազարդերից, ճակատազարդերից, կրծքազարդերից, վզնոցներից և այլն⁵⁸: Հավատալիքներում լուսնի հետ են կապվում դրամները, որոնց գերբնական հատկությունները ևս գալիս են լուսնի պաշտամունքից⁵⁹: XVI-XX դդ. հայկական զարդերում տարածված էին ոսկե, արծաթե, այլ մետաղներից ու համաձուլվածքներից պատրաստված եվրոպական, ռուսական, պարսկական, օսմանյան դրամները, կեղծ դրամներն ու ժետոնները: Կան դրամներով ճակատազարդեր, վզնոցներ, կրծքազարդեր, ապարանջաններ, ճարմանդներ, քթի օղեր և այլն: Կանայք նաև առանձին ոսկեդրամ էին կախում պարանոցից: Հաճախ էին դրամն ու զարդը համադրվում: Դրամը որպես լուսին է հանդես գալիս ավանդական աղոթքի հետևյալ տողերում. «Լուսնկայ, լուս վերն կայ./Ծովին վրայ փարայ մը կայ»⁶⁰:

⁵⁸ Израелян 2006, 77.

⁵⁹ Израелян 1987, 121.

⁶⁰ Աճառեան 1902, 162:

Տուն կառուցելիս դրամը դրվում էր հիմքում կամ պատի մեջ, որպեսզի տունն ամուր լիներ, հարուստ, առատ, և շատ երեխաներ ծնվեին այնտեղ: Քահանայի կամ կախարդի հատուկ արարողություններով ու աղոթքներով կտրած դրամը, որ «նոր» էր կոչվում, օգտագործվում էր չար ոգիներից, չար աչքից, վատ երազներից, վախից, հիվանդություններից պաշտպանվելու նպատակով⁶¹: Սրանով է բացատրվում դրամներով զարդերին և ուղղակի դրամներին առանձնահատուկ դեր հատկացնելը նշանադրության և հարսանիքի ժամանակ: Դրամը և զարդն այս դեպքերում կարող էին փոխարինել միմյանց. օրինակ՝ աղջկան նշանելիս նրան ոսկե մատանի կամ ոսկե դրամ էին տալիս: Այսպես՝ Խարբերդում պատրաստվում էին ոսկե դրամներով կրծքազարդեր, ճակատի զարդեր, օղեր և այլն⁶²: Նշանադրության ծեսի ժամանակ Կեսարիայում յուրաքանչյուրը տալիս էր *հարսնապրեսի նվերը*, կամ *երես պեսնուկը*, որոնք *զարդոսկիներից* էին բաղկացած... նշանդրեքի հետևյալ օրից տղան ու աղջիկը զարդարվում էին ստացված նվերներով: «Հարսնացուն... զարդոսկիները դասավորում էր կարմիր ֆեսի առջևի կողմում կամ զարդարում էր *արախշին* (թասակ) և որպես մանյակ կախում էր կրծքից, կամ որպես շարոց ծամերի խսիրի վրա և կամ ծամերի ծայրերին, երբեմն նաև վզին ու ծամերին միաժամանակ: Իսկ փեսացուն իր միջնամատին կրում էր ակով մատանին: Այդ զարդերի քանակը կարող էր բազմանալ մինչև ամուսնության օրը... տոների առթիվ տրված նվերներով»⁶³: Եվդոկիայում, ինչպես նշում է Ալպոյաճյանը, կանանց սովորական զարդը խոշոր ոսկեդրամներն էին, որ թելով ճակատի վրա էին կրում: «Այս զարդը հարսի մը դրամօժիտին մաս կը կազմէր կամ յաճախ ամբողջ դրամօժիտը, որ պահելու ամէնէն ապահով եղանակը վրան պահելը նկատուած էր: Ծայրայեղ անձկութեան և կարօտութեան ատեն միայն այս զարդոսկիները կը ծախուէին: Այսպէս, օրինակի համար Վան Լէննէփ կ'ըսէ թէ Թոգատի բոլոր բողոքական կիները իրենց ոսկեղէն զարդերը իրենց ամուսիններուն տուին երբ խղճի ազատութեան համար հալածանքի ենթարկուեցան, և իրենց ընտանիքներուն պէտքերը անոնցմով հոգացին մինչեւ որ այրերը կրցան նորէն գործ գտնել, կամ այդ ոսկեդրամները իբրեւ դրամագլուխ գործածեցին: Կիները ինքնաբերաբար ըրին ասիկա, առանց արտաքին թելադրութեան, որով-

⁶¹ Իսրայելյան 1998, 11-13:

⁶² Վահէ Հայկ 1959, 669:

⁶³ Թեմուրճյան 1970, 116-117:

հետեւ քաղաքային օրէնքը թոյլ չի տար որ ամուսին մը իր կնոջմէն դրամ առնէ:

Այս ոսկեդրամներէ բաղկացեալ զարդերը կը կոչուէին *շարոց* և յաճախ 15-20 զարդոսկիներէ կը բաղկանային, մեջտեղը ունենալով խոշոր հատ մը»⁶⁴: Համշենահայ կանանց փոքր, թասակաձև գլխանոցներն ամբողջովին զարդարվում էին արծաթե կամ ոսկե դրամներով⁶⁵:

Զարդերի տեսակների մասին տեղեկություններ կան բանահյուսական նյութերում. բնորոշ օրինակներից է Ալաշկերտի այն ժողովրդական երգը, որտեղ ջուրն ընկած ծամթելը ջրից հանելու համար աղջիկը լողվորին հերթով առաջարկում է տալ իր գլխի արծաթե թասակը, երեսնոցները, կրծքազարդը, քթի օղը, որն արտահայտված է *խըզեմ*⁶⁶ բառով⁶⁷:

Ընդունված է կարծել, թե ինչպես մյուս զարդերը, այնպես էլ քթի գինդերը ուշադրություն են գրավում՝ նայողի հայացքն իրենց վրա կենտրոնացնելով, և կրողին պաշտպանում են բացասական ազդեցությունից⁶⁸: Հենց սա է պատճառը, որ երբեմն նաև տղա երեխաների քթին էին օղ հագցնում. «Բաղեշի Խուլթիկ գյուղում կնունքից առաջ կամ հետո ծակում էին նորածին աղջիկների ականջները, նաև քիթը, եթե տղա երեխային շատ սիրեին՝ նաև տղայի քիթը՝ տարբեր ոսկերիչներից արծաթ հավաքելով քթագինդ էին պատրաստել տալիս՝ «նորածինը անվտանգ և անփորձանք պահելու համար»⁶⁹:

XIX դ. որպես զարդ ի հայտ է գալիս հայելին: Հայաստանի պատմության թանգարանում պահվում է կափարիչով կլոր հայելիով, սանրիկով ու կեռիկավոր եռանկյունիով, շղթայով վզնոց-կրծքազարդը (Վան, XIX դ., N 6963): Բազմանշանակ հմայակների շարքին է դասվում հայելին: Հավատալիքներում այն գործում է նույնիսկ տարածության մեջ. երբ տնից մի մարդ հեռավոր վայր է գնում, հետևից հայելու վրա ջուր են լցնում, որպեսզի անփորձանք գնա ու վերադառնա⁷⁰: Իսկ երբ չար ոգին հայելու

⁶⁴ Ալպոյաճեան 1952, 1474-1475:

⁶⁵ Թողլաքյան 1976, 154-155:

⁶⁶ Քթի օղ (ոսկի կամ արծաթ): «Խզեմ» խազամ. արաբերեն *xuzāma* մեխակ բառից է»: Մալխասեանց 1944, 226:

⁶⁷ Նժդեհեանց 1899, 190:

⁶⁸ Տեղեկության համար շնորհակալություն ենք հայտնում արվեստաբան Անի Ավագյանին:

⁶⁹ Նահապետյան 2007, 225:

⁷⁰ Անդրէասեան 1899, 697:

մեջ տեսնում է իր պատկերը, անմիջապես վախեցած փախչում է⁷¹: Այդպիսով՝ հայելին դառնում է չարխափան իր: Այն բարեբեր հմայակի դեր է կատարում նշանադրության և պսակադրության ծեսերի ժամանակ: Երբ աղջիկը հարս էր գնում, նրա գոտու մեջ հայելի էին դնում, ապակին՝ դեպի դուրս, որպեսզի նա ամուսնու աչքին գեղեցիկ երևար⁷²: Բացի այդ, «Նոր հարսին հետ եթե կին մը մեկ ձեռքը գաթա ու մյուս ձեռքը հայելի մը բռնելով խաղա՝ առատություն և խաղաղություն կ'ըլլա»⁷³: Հայելին ու սանրը աղջկա օժիտի մասերից էին⁷⁴: Սանրը ևս օգնում է ազատվել դևերից: Իրանական հեքիաթներում փերին, դևը, ջինն ունեն կախարդական սանր և այն տալիս են հերոսին, որը, հայտնվելով ծանր վիճակում, սանրի միջոցով կանչում է իրեն օգնող գերբնական արարածներին⁷⁵: Հայկական հեքիաթներում չար հակառակորդից պաշտպանվելու համար հերոսը սանրը նետում է նրա ճանապարհին, և այն դառնում է անտառ⁷⁶: Իսկ «Սասնա ծռեր» էպոսում Սասունցի Դավիթն Աստծուց հմայիլ սանր էր ստացել⁷⁷:

Լայն կիրառում ունեին ոճավորված վիշապներով վզնոցները, որոնք տարածված էին Կարինում, Կարսում, Ախալցխայում, Ախալքալաքում, Ալեքսանդրապոլում, Բայազետում, Դիարբեքիրում, Սասունում, Մուշում, Վանում, Շատախում, Արճեշում, Թիմարում, Զիլանում, Երևանում, Թիֆլիսում և այլուր: Սրանց ձևը հարատևել է դարեդար. Զիվիեի պեղումներից գտնված ուրարտական, Ք.ա. VII դ. և XVIII-XX դդ. հայտնի վզնոցների վիշապները չեն տարբերվում միմյանցից (և վկայում են ուրարտական մշակույթի շարունակականության մասին)⁷⁸:

Վիշապի խորհրդանիշը բազմապիսի գեղարվեստական ոճավորումներով է պատկերվում հայկական դեկորատիվ և կիրառական արվեստում: Վիշապը դրական սկզբի մարմնավորումն է՝ կապված ջրի պաշտամունքի, բերքի պտղաբերության, հարստության գաղափարների հետ⁷⁹: Զրի մյուս խորհրդանիշի՝ ձկանի հետ վիշապի կապն ուղղակիորեն ար-

⁷¹ Լիսիցյան 1969, 284:

⁷² Պալեան 1899, 522:

⁷³ Արսլան 1899, 487:

⁷⁴ Լալայեան 1900, 259-260, Լալայեան 1902, 239:

⁷⁵ Էբրահիմի 2014, 115-116:

⁷⁶ ՀժՀ 2012, հ. XVII, N 30, 234: ՀժՀ 1962, հ. III, N 2, 58:

⁷⁷ Սասնա ծռեր 1944, 26:

⁷⁸ Ghirshman 1964, 114-115.

⁷⁹ Иванов 1980, 394.

տահայտվում է վզնոցների այն տարբերակներում, որոնք վիշապիկների տակից ամրացված ձկնաձև կախիկներ ունեն: Ձուկը խորհրդանշում է պտղաբերություն, բազմացում⁸⁰ և հարստություն: Բազմացում, աճ, առատություն են խորհրդանշում նաև շերեփուկն ու գորտը, կենաց ծառը, նուշը, եռանկյունին, շեղանկյունին, հատիկները, որոնք տարածված են զարդերում: Գլխի հարդարանքի գորտաձև զարդերը՝ լուսնաձև կախիկներով և գոտու գորտաձև ճարմանդները՝ լուսնաձև, ընդելուզված քարերով, ցույց են տալիս գորտի ու լուսնի ընդհանուր՝ վերակենդանացման, հարության, աճի ու բազմացման, չարը վանելու և բարիք բերելու գաղափարները⁸¹:

Որպես զարդերի մասեր ամենուրեք տարածված են բոժոժները: Սրանք գալիս են բրոնզեդարյան այն բոժոժներից, որոնց մեջ գնդիկներ էին դրվում, որպեսզի զնգալով փախցնեին չար ուժերը: Մանկական ոտքի բոժոժավոր ապարանջանների գործառույթներից մեկն էլ երեխաներին չար ուժերից հմայությամբ պաշտպանելն էր⁸²:

Ինչպես զարդերի ձևերից, այնպես էլ նախշերից յուրաքանչյուրի նշանակությունն առանձին քննարկման առարկա կարող է լինել: Սակայն դրանցից մեկին՝ *գրին* արժե հատուկ անդրադառնալ, քանի որ հազվադեպ է հանդիպում: Նշենք՝ *արաբերեն գրությունները* տարբեր ժամանակաշրջաններում օգտագործվել են որպես նախշ: Բ. Առաքելյանն օրինակ է բերում Անբերդում գտնված հավանգը, որի վրա փորագրված մեկ ու կես բառի վեց անգամ կրկնվող արաբերեն արձանագրությունը, զուրկ որևէ իմաստից, քանդակված է արաբերեն չիմացող վարպետի ձեռքով իբրև զարդ⁸³: Հայաստանի պատմության թանգարանի զարդերի ժողովածուում նույնանման նմուշ է արձաթե գլխազարդ թասակը (N 6498): Նրա կրկնվող տասը շրջանակներում գրված է արաբերեն *բասմալա* բառը, այսինքն՝ «bismi-i-Lahi-r-rahmani-r-rahimi», որը «հանուն գթառատ և բարեգութ աստծո» արտահայտության միայն առաջին՝ «բիսմի-ի-Լահի» մասն է՝ զգալիորեն աղավաղված, այսինքն՝ կատարված է առանց գիրը ճանաչելու ընդօրինակությամբ⁸⁴:

⁸⁰ Капанцян 1952, 9.

⁸¹ Իսրայելյան 2010, 259:

⁸² Իսրայելյան 2012, 113:

⁸³ Առաքելյան 1958, 160:

⁸⁴ Արաբերենից թարգմանել է արևելագետ Արշալույս Փափազյանը:

Եզրակացություններ

Զարդերը ժողովրդի սովորույթների, ավանդույթների, տոների ու ծեսերի մասն են կազմում՝ ամբողջացնելով կանանց արտաքին կերպարարանքը և ներքին զգացողություններն ու հոգեբանությունը: Զարդերում առկա են ժողովրդական հավատալիքների բարեբեր երևույթների խորհրդանշանները՝ արտահայտված նրանց ձևերով, նյութերով և նախշերով: Զարդերի իմաստն ավելի խորն է, քան կարող է թվալ առաջին հայացքից, երբ գեղարվեստական կողմն է առաջնայինը թվում: Բայց քննելով այն իմաստները, որ արտահայտում են զարդերը, տեսնում ենք, որ դրանք ընդհանրություններ ունեն այն առարկաների ու դրանց խորհրդանշական ու գաղափարական իմաստների հետ, որոնք պաշտպանում են բացասական երևույթներից (ինչպես մարդկային չարությունը, հիվանդությունները, չար ոգիները, բնության արհավիրքները և այլն) և բարիք են բերում (ինչպես պտղաբերությունը, բազմացումը, առատությունը, երջանկությունը, բուժումը և այլն): Հետևաբար, զարդերն ու բարեբեր հմայակները հաճախ ընդհանուր ծագում ունեն: Եվ սրա շնորհիվ է, որ զարդ կրելով, մարդ հոգեբանորեն ավելի պաշտպանված, ինքնավստահ, ապահով և հանգիստ է զգում, իսկ ամենօրյա զարդ կրելու սովորույթն ընդգծում է այս հանգամանքը:

Գրականություն

- Ագաթանգեղոս 1977, Պատմություն հայոց (աշխարհաբար թարգմանություն ներածականով ու ծանոթություններով Արամ Տեր-Ղևոնդյանի), Երևան, «Սովետական գրող», 192 էջ:
- Ալպոյաճեան Ա. 1952, Պատմութիւն Եւդոկիոյ Հայոց, Հրատարակութիւն Նիւ-Եորքի Եւդոկիոյ կրթասիրաց միութեան, Գահիրէ, 1751+105 էջ:
- Ալպոյաճեան Ա. 1961, Պատմութիւն Մալաթիոյ Հայոց, Հրատարակութիւն Մալաթիոյ Կրթասիրաց ընկերութեան, Պէյրութ, 1536 էջ:
- Աճառեան Հ. և Ա. 1902, Հաւաքածոյ պօլսահայ ռամկական անգիր գրականութեան, Ազգագրական հանդէս, IX, Թիֆլիս, էջ 162-163:
- Անդրէասեան Ս. 1899, Ազգագրական, Բիւրակն, թիւ 44, 3 նոյեմբերի, էջ 695-698:
- Առաքելյան Բ. 1958, Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում (IX-XIII դդ.), Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 376 էջ+LXXVI:

- Ավագյան Ն. 1983, Հայկական ժողովրդական տարազը (պատ. խմբ. Վ.Հ. Բդոյան), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 109 էջ:
- Արսլան Ի.Խ. 1899, Նախապաշարումներ, ամենօրյա թերթի և սովորություններ Մունճուսուն գիւղի, Բիւրակն, թիւ 31-32, 18 օգոստոսի, Կ. Պոլիս, էջ 487-490:
- Բաբգէն վարդապետ 1899, Ճանիկի վիճակին մէջ գտնուող համշէնցիներու գաւառաբարբառը, Բիւրակն, թիւ 41, 13 հոկտեմբերի, Կ. Պոլիս, էջ 654-656:
- Բենսէ 1899, Բուլանըլի կամ Հարք գաւառ, Ջգեստ և զարդ, Ազգագրական հանդէս, Ե, Թիֆլիս, էջ 45-49:
- Բենսէ 1899, Բուլանըլի կամ Հարք գաւառ, Ընտանեկան բարք, Ազգագրական հանդէս, Ե, Թիֆլիս, էջ 90-123:
- ԴԱՆ, Իսրայելյան Ա. 1985, Դաշտային ազգագրական նյութեր, Ղափան:
- Դեւեյան Ա. 1966, Տաշիր-Ձորագետի բրոնզեդարյան մի քանի ոսկե և արծաթե իրեր, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 12, Երևան, էջ 100-110:
- Էբրահիմի Մասումեհ 2014, Դեւերն ու դիվական աշխարհը իրանական ժողովրդական հավատալիքներում, Ատենախոսություն, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Է00.04 «Ազգագրություն» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, էջ 115-116:
- Թեմուրճյան Վ. 1970, Գամիրքի հայերը (պատասխանատու խմբ. Մ.Ս. Հասրաթյան), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 142 էջ:
- Թողլաքյան Բ.Գ. (Սոչի) 1976, Համշենահայերի տարազը XIX դարի վերջերին, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 3, Երևան, էջ 145-156:
- Թումանյան Հ. 1969, Երկերի ժողովածու չորս հատորով (խմբ. Էդ. Ջրբաշյան և Ա. Ինճիկյան), հ. 2, Երևան, «Հայաստան», 647 էջ:
- Իսրայելյան Ա. 1979, «Բուժիչ» ուլունք-պահպանակներ, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 3, Երևան, էջ 80-88:
- Իսրայելյան Ա. 1998, Դրամը որպես զարդ, Դրամաշրջանառությունը Հայաստանում, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, ՀՀ կենտրոնական բանկ, Ձեկուցումների թեզիսներ, Երևան, էջ 11-13:
- Իսրայելյան Ա. 2010, Գորտի հմայական գործառույթները հավատալիքներում, Հայ ժողովրդական մշակույթ, XV, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Երևան, «Գիտություն», էջ 247-260:
- Իսրայելյան Ա. 2012, XVIII-XX դդ. Հայկական հմայական պահպանակները, Երևան, Հայաստանի պատմության թանգարան, 200 էջ+24 էջ ներդիր:

- Իսրայելյան Ա. 2017, Գույնի մոգական ուժը հայ ժողովրդական հավատալիքներում, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2, Երևան, 125-142:
- Լալայեան Ե. 1896, Ջաւախք, Ազգագրական հանդես, Ա գիրք, Շուշի, էջ 227-231:
- Լալայեան Ե. 1897, Վարանդա, Ազգագրական հանդես, Բ, Թիֆլիս, էջ 113-144:
- Լալայեան Ե. 1900, Գանձակի գաւառ, Ազգագրական հանդես Ե, Թիֆլիս, էջ 242-269:
- Լալայեան Ե. 1902, Բորչալուի գաւառ, Ազգագրական հանդես IX, Թիֆլիս, էջ 212-245:
- Լալայեան Ե. 1904, Բորչալուի գաւառ, Ազգագրական հանդես, XI, Թիֆլիս, էջ 69-75:
- Լալայեան Ե. 1906, Վայոց ձոր, Ազգագրական հանդես, XIII, Թիֆլիս, էջ 139-166:
- Լալայեան Ե. 1910, Վասպուրական, Ազգագրական հանդես, XX, Թիֆլիս, էջ 116-196:
- Լալայեան Ե. 1916, Վասպուրական, Ազգագրական հանդես, XXVI, Թիֆլիս, էջ 195-210:
- Լալայեան Ե. 1916, Մուշ-Տարօն, Ազգագրական հանդես, XXVI, Թիֆլիս, էջ 148-153:
- Լալայան Ե. 1931, Դամբանների պեղումներ Խորհրդային Հայաստանում, Երևան, ՀՍԽՀ Լուսժողկոմատ, Պետհրատ, 239 էջ:
- Լիսիցյան Ստ. 1969, Զանգեզուրի հայերը (խմբագրությամբ Ս.Տ. Երեմյանի, Սրբուհի Լիսիցյանի), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 334 էջ:
- Հայոց լեզվի բարբառային բառարան 2002, հ. 2, Երևան, ՀՀԳԱԱ հրատ., 431 էջ:
- Հացունի Վ. 1923, Պատմութիւնն ինն հայ տարագին, Վենետիկ, Սբ. Ղազար, 470 էջ:
- ՀԺՀ, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ 1962, հ. III, Այրարատ, N 2, Օձ-Մայիլ, հատորը պատրաստեց և նախաբանը գրեց Ա.Մ. Նազինյանը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 672 էջ:
- ՀԺՀ, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ 2012, հ. XVII, Մոկս, N 30, Ծովու ախչիկ, հատորը կազմեց, առաջաբանը գրեց և տպագրության պատրաստեց Թամար Հայրապետյանը, Երևան, «Գիտություն», 840 էջ:
- Ղանալանյան Ա. 1969, Ավանդապատում (խմբ. Էմ.Ա. Պիվազյան), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 530 էջ:
- Մալխասեանց Ս. 1944-1945, Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 1-4, հ. 2, Երեւան, ՀՍՍՌ պետական հրատ., 512 էջ:

- Յովհան Մանդակունի 2008, Ճառք, Մատենագիրք Հայոց, հ. Ա, Ե դար, Անթրիկաս-Լիբանան, Դ, 28, էջ 1175, Թ, 32, էջ 1199: Աշխարհաբար թարգմանությունը Մարթա Արաբյանի www.gratun.org/source.php?sid=2536 (04.04.2020):
- Նահապետյան Ռ. 2007, Նորաձնի մկրտությունը որպես նրա հասարակական ճանաչման փուլ, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Հայ ժողովրդական մշակույթ, XIV, Երևան, «Գիտություն», էջ 224-231:
- Նժդեհեանց Գրիգոր 1899, Ալաշկերտի բանաւոր գրականութիւն, Ազգագրական հանդէս, Ե, Թիֆլիս, էջ 185-199:
- Ն.Տ.Ն. 1899, Սիմրիհիսարցի կինը, Բիւրակն, թիւ 47-48, 24 նոյեմբեր, Կ. Պոլիս, էջ 741-745:
- Շագոյան Գ. 2011, «Յոթ օր յոթ գիշեր» հայոց հարսանիքի համայնապատկեր, (պատ. խմբ.՝ Հ. Խառատյան), Երևան, «Գիտություն», 616 էջ+32 էջ գունավոր նկարներ:
- Շահագիզ Ե. 1901, Նոր-Նախիջևանը և նոր-նախիջևանցիք, Ազգագրական հանդէս, VII-VIII, Թիֆլիս, էջ 76-102:
- Չոլաքեան Յակոբ 2016, Քեսապ (Պատմա-ազգագրական ուսումնասիրութիւն), Ատենախօսութիւն, Է. 00.04 «Ազգագրութիւն» մասնագիտութեամբ պատմական գիտութիւններու դոկտորի գիտական աստիճանի համար, Երեւան, 343 էջ:
- Պալեան Յ. 1899, Պառաւաշունչ Բաբերդի. Նախապաշարումներ, Բիւրակն, թիւ 33, 25 օգոստոսի, Կ. Պոլիս, էջ 520-523:
- Պետրոսյան Հ., Քալանթարյան Ա., Առաքելյան Բ., Ավետիսյան Պ. 2007, Ոսկին հայ միջնադարյան աշխարհընկալման համակարգում, Հին Հայաստանի ոսկին (մ.թ.ա. III հազարամյակ - մ.թ. XIV դ.), Երևան, «Գիտություն», էջ 59-69:
- Ռամկական երգեր 1850, Վանեցոց երգ կաքաւու, Բազմավէպ, թիւ 15, օգոստոսի 1, Վենետիկ, Սբ. Ղազար, էջ 230:
- Սասնա ծռեր 1944, հ. Բ, I մաս, խմբագրեց ակադեմիկոս Մանուկ Աբեղյան աշխատասիրությամբ պրոֆեսոր Կարապետ Մելիք-Ոհանջանյանի, Յերևան, Պետական հրատ., 405 էջ:
- Ս. Դ. 1899, Կանացի զարդարանքը Կիլիկիոյ մէջ, Բիւրակն, N 9-10, 25 փետրվարի, Կ. Պոլիս, էջ 137-138:
- Վահէ Հայկ 1959, Խարբերդ եւ անոր ոսկեղէն դաշտը, Յուշամատեն պատմական, մշակութային եւ ազգագրական, Նիւ Եորք, 1500 էջ:

- Տեր-Ղևոնդյան Հ. 1963, Կիլիկյան հայկական արձաթագործության պատմությունից, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 4, Երևան, էջ 75-84:
- Տեր-Մինասեան Վ. վրդ. 1893, Անգիր դպրութիւն եւ առակք, հատոր Ա, տպագ. Գ. Պաղտատլեան, Կ. Պոլիս, 288 էջ:
- Տեր-Մկրտչյան Ե. 1970, Վանեցոց հարսանիքը (պատասխանատու խմբագիր՝ Դ.Ս. Վարդումյան), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 143-204 էջ:
- Ղազար Փարպեցի 1982, Հայոց պատմություն Թուրք Վահան Մամիկոնյանին: Աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթությունները Բագրատ Ուլուբաբյանի, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 540 էջ:
- Քիրազեան Ա. 1899, Ռոդոսթոյի հարսանեկան սովորոյթները, Բիւրակն, թիւ 11, 4 մարտի, Կ. Պոլիս, էջ 165-166:
- Абрамян Р.А. 1958, Из истории армяно-индийских связей, Историко-филологический журнал, N 2, Ереван, с. 162-172.
- Гусева Н.Р. 1982, Художественные ремесла Индии, Главная редакция восточной литературы, Москва, «Наука», 239 с.
- Иванов В.В. 1980, Дракон, Мифы народов мира, Москва, «Советская энциклопедия», с. 394-395.
- Исраелян А. 1981, Армянские бусы-обереги XIX - нач. XX вв., Труды государственного исторического музея Армении, N VII, Ереван, «Айастан», с. 83-102.
- Исраелян А.Р. 1987, Монеты в армянских народных верованиях в XVIII-XX вв. Проблемы развития культуры народов и изучения культуры по музейным коллекциям. Всесоюзная научная конференция «Этнографическая наука и пропаганда этнографических знаний», посвященная 70-летию Великого Октября. Тезисы докладов, Омск, изд. ОмГУ, с. 121-122.
- Исраелян А. 2006, Лунницы, Армянский гуманитарный вестник, N 1, Москва-Ереван-Степанакерт, «Наири», с. 77-89.
- Капанцян Гр. 1952, О каменных стелах на горах Армении, Ереван, изд. Академии наук, 51 с.
- Марко Поло 1873, Путешествие в 1286 году по Татарии и другим странам Востока Марко Поло, Венецианского дворянина, прозванного миллионером, СПб., Типография П.П. Меркульева, 250 с.
- Сейранян В.Б. 1987, Армянские самоцветы, спец. ред - В.Р. Исраелян, Ереван, «Айастан», 80 с.
- Ghirshman R. 1964, Iran Protoiranien, Meder, Achämeniden, München, C.H. Beck, 445 S.

Van Lennep H. 1870, Travels in Little – Known Parts of Asia Minor, vol. I, London, John Murrey Albemarle Street, 343 p.

ՀԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ԶԱՐԴԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ (XVIII-XX ԴԴ.)

Աստղիկ Իսրայելյան

Ամփոփում

Զարդերը, բացի գեղագիտական արժեքից, ունեն նաև այլ նշանակություն՝ բազմապիսի տեղեկություններ են հաղորդում մարդկանց բարքերի, սովորույթների, փոխհարաբերությունների, հավատալիքների մասին և այլն: Դարեր շարունակ զարդեր են կրել թե՛ կանայք, թե՛ տղամարդիկ: Դրանց գործածության քանակը և ձևերը տարբեր են եղել՝ կախված ժամանակից, կրողի կարգավիճակից, հասարակական դիրքից, տարիքից, սեռից, իրավիճակից: Դարերի ընթացքում փոփոխությունների են ենթարկվել և՛ զարդեր կրելու ձևերը, և՛ զարդերի տեսակները: Ուշագրավ են զարդեր նվիրելու (օրինակ՝ հարսանեկան ծիսաշարում), նվիրաբերելու (օրինակ՝ եկեղեցուն, սուրբ աղբյուրին), դրանք ստանալու, ընդունելու հանգամանքներն ու ձևերը:

XVIII-XX դդ. զարդերի ուսումնասիրությամբ ի հայտ են գալիս դրանց վերագրվող այն հատկանիշները, որոնք առնչվում են հնագույն հավատալիքներին: Զարդերի ձևերն ու նախշերը խորհրդանշում են արևը, լուսինը, ջուրը (ալիքաձև նախշով), բույսերը (կոկոն, նուշ, ծաղիկ, ճյուղ), կենդանիների որոշակի տեսակներ (օձ, ձուկ, գորտ, շերեփուկ, թռչուն), վիշապներ և այլն: Այս տեսանկյունից կարևոր են մետաղներին վերագրվող գերբնական զորությունը, թանկարժեք, կիսաթանկարժեք քարերի ու խեցիների երջանկաբեր և բուժիչ հատկությունները, ապակե, հախճապակե ակերի և ուլունքների գույների, ինչպես նաև սուրբ ծառերի փայտերից պատրաստված ուլունքների, մետաղե դրամների և բոժոժների չարխափան և բարեբեր հատկությունները: Ուշագրավ են որպես նախշ դրվագված գրերը: Զարդերի մասին բանահյուսական նյութերում առկա տեղեկություններն օգնում են առավել խորությամբ հասկանալու դրանց վերագրվող հատկանիշների բնույթը, լրացնելու և ամբողջացնելու զարդերի նշանակությունը տարբեր տեսանկյուններից:

Բանալի բառեր՝ զարդ, ծես, նվեր, նախշեր, մետաղներ, քարեր, հավատալիքներ:

ФУНКЦИИ УКРАШЕНИЙ АРМЯНСКИХ ЖЕНЩИН (XVIII-XX ВВ.)

Астхик Исраелян

Резюме

Украшения являются носителями важной информации о мировосприятии народа, его верованиях, нравах, обычаях, социокультурных взаимоотношениях.

С древнейших времен украшения носили как женщины, так и мужчины, причем количество украшений было обусловлено социальным положением, возрастом, родом и т.д. На протяжении веков менялись виды и формы украшений и способы их ношения. Особое значение придавалось тому, как и когда они преподносились в дар, кто и как их принимал (например, во время свадебных церемоний) или какими ритуалами сопровождалась их подношения (церкви, священному роднику).

Исследование ювелирных изделий XVIII-XX вв. способствует выявлению приписываемых им магических свойств, связанных с древнейшими верованиями.

Узоры и формы украшений символизируют солнце, луну, воду, растения (бутон, миндаль, цветок, ветка), животных (змея, рыба, лягушка, птица, пчела), драконов и пр. С этой точки зрения важное значение придавалось также сверхъестественным свойствам металлов, драгоценных, полудрагоценных камней, ракушек, которые приносили счастье и исцеление больным. Особое значение имел также цвет камней, стеклянных, фаянсовых бус, где преобладали красный, синий, зеленый и белый. Носили также деревянные бусы, изготовленные из древесины священных деревьев, монеты, стилизованные бубенчики, каждый из которых имел апотропеическое значение. Немалый интерес представляют редкие надписи, отчеканенные вместо узоров. Украшения, упомянутые в армянском фольклоре, помогают глубже понять приписываемые им свойства и дополняют представления об их роли в армянской культуре.

Ключевые слова – украшение, ритуал, подарок, узор, металл, камень, верования.

THE FUNCTIONS OF ARMENIAN FEMALE ADORNMENTS (XVIII-XX CC.)

Astghik Israelian

Abstract

Adornments as cherished keepsakes vary with their roles and significant meanings behind them. They have existed throughout history from ancient times to the present in particular ways to represent their positive and beneficial aspects as well as aesthetic value and beauty, belief and affiliation, custom and tradition to define social status within a community. Due to the provision of great amount of information about the adornments by early male and female wearers we come to know the wide spectrum of their performance indicating function and quantity, type and purpose, gender and age, time and circumstances. Articles of adornment progressed through ages in forms and in ways of wearing. One of the prized and popular purposes for jewelry is to signify valued relationships and bonding experiences to bring good luck to the person who possesses them. The symbolism often makes jewelry more meaningful and important carrying a positive connotation integrated into the design. They often serve as gifts. The form of donation (e.g. during the wedding rituals), oblation (e.g. to the church or a holy spring), getting and receiving adornments are very striking.

On a larger scale studies on decorations of XVIII-XX cc. shed light on several benefits and several ideas of a strong positive message. The forms and the patterns of the decorations include symbols, often combination of symbols, associated with the sun, the moon, water (wavy lines), plants (bud, almond, flower, branches etc.), animals (snake, fish, frog, bee etc.), dragons and so on. From this point of view supernatural might of the metals, the precious stones and shells bring happiness and healing. The colours of artificial beads, wooden beads, made of the sacred trees wood and coins having apotropaic properties were considered to have a specific function as well. The rare inscriptions used as patterns are fairly notable too.

There are fascinating materials in the Armenian folklore that add depth and a range of concepts to the context of the adornments which facilitate to recognize the character of the decorations profoundly and think about their prominent role within the Armenian culture.

Key words – adornment, ritual, present, patterns, metals, stones, beliefs.